

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका बालकाव्यको विधातात्त्विक अध्ययन

अम्बिका घिमिरे

सहप्रा.डा. नेपाली शिक्षा

महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल

ambikaghimire45@hotmail.com

सार

वि.सं. १९८७ देखि बाल कविताको रचना गर्न थालेका देवकोटाले नेपाली साहित्यमा अनगिन्ती बाल कविताका साथै 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' बाल काव्यको पनि रचना गरे। उनले रचेको 'राजकुमार प्रभाकर' नेपाली साहित्यकै पहिलो बालकाव्य हो भन्ने कुराको सूचना यस लेखमा दिइएको छ। यस लेखमा 'राजकुमार प्रभाकर' दन्त्यकथामा आधारित बालकाव्य हो भने 'कटक' नेपालको ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित बालकाव्य हो भन्ने पनि प्रस्ट पारिएको छ। यी दुबै बालकाव्यको विषयवस्तु बालग्राह्य छ भन्ने कुराको चर्चा गर्दै देवकोटाका यी दुई बाल काव्य स्वाभाविक भाषाशैली, गीतिचेतनायुक्त लयविधान, चामत्कारिक विम्बालङ्कार, स्वाभाविक पात्रविधान अनि नैतिकतामूलक र वीरचेतनायुक्त सन्देशले युक्त भई बालकलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्न सक्षम छन् भन्ने कुराको निर्व्योला यस लेखमा गरिएको छ।

विशेष शब्द : गुणात्मक, मायावी, बालग्राह्य, अलङ्कार, विम्ब, अन्त्यानुप्रासीय

१. विषयप्रवेश

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा (वि.सं. १९६६-२०१६) ले नेपाली साहित्यलाई फुटकर कविता, खण्डकाव्य र महाकाव्य जस्ता कविताका विविध स्वरूपमा सङ्ख्यात्मक दृष्टिले प्रचुर र गुणात्मक दृष्टिले गहन रचना रची महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन्। उनको कवित्व महाकाव्य, खण्डकाव्य र फुटकर कवितामा जसरी सशक्त रूपमा प्रकट भएको छ, त्यसरी नै बालकवितामा पनि त्यत्तिकै रोचक बनी प्रकट भएको छ। देवकोटाले लगभग ६४४ जति फुटकर कविताहरू रचेका छन् (जोशी, २०४७ : २३४) भने त्यसमध्ये लगभग असीवटा जति बालकविता रचुलाई उनको बालसाहित्यप्रतिको रुचिको

परिचायक मान्न सकिन्छ। बालकहरूलाई असाध्यै मन पराउने र बालकहरूको उन्नति र भलाइका लागि कविता लेख्न रुचाउने देवकोटाले वि.सं. १९८७ देखि नै बालभावनालाई टिप्ने र बालकले ग्रहण गर्ने खालका कविता लेख्न थालेका छन् (सुवेदी, २०५३, पृ. ७६)। उनले बालजगत्का लागि प्रशस्त हास्यमूलक, मनोरञ्जनात्मक र सन्देशमूलक कविता काव्यहरू रचेका छन्। उनका बाल कविताहरू 'पुतली' (२००९ प्र.), 'सुनको विहान' (२०१० प्र.), 'गाइने गीत' (२०२० प्र.), 'चिल्ला पातहरू' (२०२१ प्र.), 'आकाश बोल्छ' (२०२५) र 'छाँगासँग कुरा' (२०२६ प्र.) आदि सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छन् र यी सङ्ग्रहमा भएका बाहेक पनि

उनका केही फुटकर बालकविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित छन्। प्रशस्त बालकविताका साथै उनले 'राजकुमार प्रभाकर' (ले. १९९६, प्र. १९९७) 'कटक' (ले. २००४ र प्र. २०२६) जस्ता दुईवटा उत्कृष्ट बालखण्डकाव्यको पनि रचना गरेका छन्। 'राजकुमार प्रभाकर' नेपाली साहित्यको पहिलो बालकाव्य हो, त्यसैले नेपाली साहित्यमा यसको विशेष महत्त्व देखिन्छ र उनको 'कटक' बालकाव्य पनि नेपाली साहित्यको दोस्रो बालकाव्य हुनुका साथै पहिलो ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित बाल काव्य हो। त्यसैले यी दुई काव्य नेपाली बालसाहित्यमा ऐतिहासिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण देखापर्दछ। यस लेखमा यिनै दुई बालकाव्यको विधातात्त्विक दृष्टिले अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. समस्याकथन र उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनमा निम्नलिखित शोध समस्याको समाधान पहिल्याउने उद्देश्य लिइएको छ :

- (क) लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका बालकाव्यका विषयवस्तु र पात्र के कस्ता छन् ?
- (ख) लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका बालकाव्यमा के कस्ता सन्देश, लयविधान, भाषाशैली शिल्प र संरचनाको प्रयोग पाइन्छ ?

३. अध्ययनको महत्त्व

नेपाली बालसाहित्यका क्षेत्रमा सचेत भई स्वतन्त्र रूपमा कलम चलाउने पहिलो व्यक्ति लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा हुन्। उनले रचेको 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्य नै नेपाली साहित्यको पहिलो स्वतन्त्र बाल साहित्यिक रचना हो र उनको 'कटक' बालकाव्य पनि नेपाली साहित्यको पहिलो ऐतिहासिक बालकाव्य हो। त्यसैले उनका यी दुई काव्यको विधातत्वका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु प्राज्ञिक अध्ययनको विषय हो र यस अध्ययनमा त्यसैको वस्तुगत विश्लेषण गरिएको हुँदा प्रस्तुत अध्ययनको प्राज्ञिक महत्त्व देखिन्छ।

४. अध्ययनको सीमा निर्धारण

प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य क्षेत्र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका बालकाव्य 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' का विषयवस्तु पात्रविधान, सन्देश, लयविधान, भाषाशैली शिल्प र संरचनाका दृष्टिले अध्ययन गर्नु हो। यस अध्ययनमा त्यसै दृष्टिले मात्र उक्त बालकाव्यहरूको विश्लेषण गरिएको छ र काव्य विश्लेषणका यीदेखि बाहेक अरू आधारको उपयोग यसमा गरिएको छैन, यही नै यस अध्ययनको सीमा हो।

५. अध्ययन विधि

यस अध्ययनमा सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण गर्दा निम्नलिखित अध्ययन विधि अपनाइएको छ :

(क) सामग्री सङ्कलन विधि

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका बालकाव्यका विधातात्त्विक अध्ययनको सामग्री उनका दुई बालकाव्य 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' नै हो। यस अध्ययनका निम्ति विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित सम्बद्ध लेख रचनाहरूबाट पनि केही सामग्री लिइएको छ।

(ख) विश्लेषण विधि

यस अध्ययनमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' बालकाव्यको विधातात्त्विक दृष्टिले अध्ययन गरिएको छ। त्यस क्रममा विषयवस्तु, पात्रविधान, सन्देश, लयविधान, भाषाशैली शिल्प र संरचनालाई काव्य विश्लेषणका आधार बनाइएको छ। पाठविश्लेषण नै यस अध्ययनको मुख्य विधि हो।

६. देवकोटाका बालकाव्यहरूको विषयवस्तुगत विश्लेषण

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले आफ्ना 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' दुईवटा बालकाव्यमा दुई किसिमका विषयवस्तुको प्रयोग गरेका छन्। उनको पहिलो 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्यमा प्रसिद्ध दन्त्य कथात्मक विषयवस्तुको प्रयोग गरिएको छ। प्रस्तुत

काव्यको 'समर्पण' मा कवि स्वयम्ले बालकसँग कथाभन्दा भन्दै उनैका निमित्त शीघ्रतया लेखिएको (देवकोटा, २०४०, समर्पण) भन्ने कुरा उल्लेख भएबाट यो बालकहरूका लागि लेखिएको बालकाव्य भन्ने ठहरिन्छ। यस 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्यमा प्रयोग भएको कथानकको स्वरूप यसप्रकार छ : मथुरावतीका राजा सुदर्शनका छोरा राजकुमारको एकदिन बनका बीचमा राजकुमारीसँग भेट हुनु, राजकुमारीले राजकुमारलाई आफ्नो इच्छा विरुद्ध विवाह हुन लाग्दा घर छाडी भागेको कुरा बताउनु, राजकुमारले आफ्नो दरबारमा लगी रानी बनाउने मनसाय प्रकट गर्नु, मायावी विद्या जानेकी राजकुमारीले जङ्गलमै नयाँ राज्य रची दुवैजना सुखशयल र भोगविलासका साथ बस्नु, पढ्ने काम निषिद्ध भएको त्यस देशमा राजकुमारले लुकीछिपी पुस्तकहरू पढ्दै आध्यात्मिक ज्ञान प्राप्त गर्दै जानु, एकदिन राजकुमारले राजकुमारीलाई कटुवचन लाउँदा राजकुमारी रोएपछि उक्त मायावी राज्य खरानी हुनु, राजकुमारमा नयाँ चेतना जागृत हुनु र राजकुमार आफ्नै देशमा फर्केर माता पिताको सेवा टहल गरी बस्नु। घटनाहरूलाई आदि, मध्य र अन्त्यको कार्य कारणका शृङ्खलामा संयोजन गरी प्रस्तुत काव्यको कथानक योजना मिलाइएको छ। देवकोटाको दोस्रो बालकाव्य 'कटक' हो। प्रस्तुत काव्यको सम्पादकीयमा मोहनराज शर्माले यसको रचना विधान काव्य रूपमा भए पनि यसमा गीति नाटकका सम्पूर्ण तत्वहरू अन्तर्निहित छन्, यसलाई रेडियो रूपकका रूपमा पनि पेश गर्न सकिन्छ (शर्मा, सम्पादकीय, २०२६) भने पनि यसमा खण्डकाव्योचित विषयवस्तु पाइन्छ। नेपालको इतिहासमा वि.सं. १९७१ तिर गोर्खाली वीरहरूले अङ्ग्रेजी सैनिकसित वीरतापूर्ण ढङ्गले सामना गरेको युद्धको इतिहास प्रसिद्ध घटना नै यस बालकाव्यको मूल विषयवस्तु हो। 'कटक' बालकाव्यको कथानकको स्वरूप यस प्रकारको छ : श्री ५ राजेन्द्र र श्री ५ बहादुर शाहका पालामा (वि.सं. १८३४-१८५५ तिर) नेपालको सीमाना बढेको देखेर अंग्रेजहरूले नेपाललाई पाँच ठाउँबाट

आक्रमण गरेका थिए र त्यतिखेर बलभद्र, भक्ति थापा, उजीरसिंह आदि सेना नायक भएको नेपाली फौजले पनि निडर भई आधुनिक शस्त्रास्त्रले सुसज्जित अंग्रेजी सैन्यको आक्रमणको सामना वीरतापूर्वक गरेको र त्यस युद्धमा हारे पनि जीतको महसुस भएको र शत्रु भए पनि अङ्ग्रेजहरूले समेत नेपालीको वीरताको गुणगान गाएका थिए। यिनै घटनाक्रमका कथनगत सेरोफेरोमा यस काव्यको कथानकको सेरोफेरो घुमेको देखिन्छ।

यसप्रकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' बालकाव्यको विषयवस्तु र दन्त्यकथात्मक र ऐतिहासिक दुई किसिमको देखिन्छ र यी दुबै बालकाव्यका विषयवस्तु बालोचित भएकाले बालकहरूका लागि रोचक र आकर्षक भई मनोरञ्जन प्रदान गर्ने र वीरभावना जगाउने खालको भएको पाइन्छ।

६.१ देवकोटाका बालकाव्यको पात्रविधान

देवकोटाले 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' बालकाव्यमा युवायुवती तथा वीर पुरुष (प्रौढ) हरूलाई पात्र बनाएका छन्। 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्यमा राजकुमार प्रभाकर र नृपकुमारी (राजकुमारी) लाई मूल पात्र बनाइएको छ र यी दुई पात्रकै केन्द्रीयतामा प्रस्तुत बाल काव्यका महत्त्वपूर्ण घटनाहरू घटेका छन्। 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्यमा राजकुमार प्रभाकरलाई काव्य नायक बनाइएको छ र उनलाई एकान्तप्रेमी, अध्ययनशील, लहडी, दयावान् सुकोमल भावना भएका, तरङ्गी स्वभावको र शिकार खेलन मन पराउने युवकका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ र साथै उनलाई अपरिचितको सौन्दर्यप्रति तुरुन्तै आकर्षित भई उसकै प्रेममा लिप्त भई भुठो भ्रम जालामा फस्ने युवाहरूको प्रतिनिधि पात्रका रूपमा पनि प्रस्तुत गरिएको छ। यसका साथै पुस्तकहरूको अध्ययनबाट ज्ञान प्राप्त भएपछि भने भुठो भ्रम जालबाट फुत्केर आफ्नै घर फर्केर बाबुआमाको सेवामा लागेको देखाइएको छ। समग्रमा राजकुमार प्रभाकरलाई यस काव्यमा विवेकशील पात्रका

रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। त्यसैगरी यस काव्यकी नायिका राजकुमारी (नृपकुमारी) लाई सुन्दरी, वासनाकी प्रतिमूर्ति र जादुगर्नी युवतीका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले 'राजकुमारी प्रभाकर' बाल काव्यको पात्र राजकुमार प्रभाकरका स्वभावका माध्यमबाट बालकहरूलाई अध्ययनशील, दयावान् भई बाबुआमाको सेवा टहल गर्नु पर्दछ भन्ने सन्देश दिएका छन् भने राजकुमारी नृपकुमारीको चरित्र र स्वभावबाट बालकहरूलाई अद्भुत शक्तिको जानकारी गराउँदै मनोरञ्जन प्रदान गरेका छन्। 'कटक' काव्यमा कवि देवकोटाले सेना प्रमुख र सैनिकहरूलाई पात्र बनाएका छन्। उनले नेपाली सेनामध्ये वीर बलभद्र र अमरसिंहका बहादुरीको बढी बयान गरेका छन् भने अङ्ग्रेजी सेना नायकहरू हेस्टिङ्, विल्सन, अक्टर लोनी र जिलेस्पीको विशेष चर्चा गरेका छन्। यस 'कटक' काव्यमा नेपाली सेनाहरूको अदम्य साहसको वर्णन गरेर ती सेनाहरूका माध्यमबाट कविले बालबालिकाहरूलाई वीर र साहसी बन्न प्रेरणा प्रदान गरेका छन्।

६.२ देवकोटाका बालकाव्यको सन्देश

आफ्ना दुई बालकाव्यमध्ये 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्यमा कविले 'ब्रह्म नै सत्य हो' भन्ने मूल विचारलाई प्रस्तुत गर्न खोजेको पाइन्छ (अवस्थी, २०६१, पृ. १६०)। त्यसैले उनले यस काव्यमा सांसारिक माया मोह, सुखशयल, भोगविलास क्षणिक कुरा हुन्, ज्ञानको ज्योतिद्वारा उज्यालोको खोज गरी मनको मैलो वा अँध्यारोलाई हटाउनु पर्छ। आमाबुवाको सेवा गरेमा परमेश्वर खुशी हुन्छन्, त्यसैले परम पिता परमेश्वरको उपासना गर्नुपर्दछ (कटुवाल, २०५०, पृ. ९६) भनी बालकहरूलाई नैतिक उपदेश दिएका छन्। 'कटक' काव्यमा उनले वीर नेपालीहरूको गाथा गाएर देशप्रेमको भावनालाई प्रकट गरी बालकहरूमा पनि देशप्रेमको भावना जगाउनु खोजेका छन्। यसरी यी दुबै काव्यमार्फत कविले बालकहरूको मानसिक शक्ति उच्च बनाउने कोसिस गरेको देखिन्छ।

६.३ देवकोटाका बालकाव्यको लयविधान

देवकोटाले आफ्ना काव्य कृतिहरूमा वर्णमात्रिक, मात्रिक, लोकलयात्मक र गद्य लयको प्रयोग गरेका छन्। उनका यी दुई काव्यमध्ये 'राजकुमार प्रभाकर' खण्डकाव्यमा उनले वर्णमात्रिक छन्दको विविधतामय प्रयोग गरेका छन्। यस काव्यमा उनले अनुष्टुप स्वागता, शार्दूलविक्रीडित, वियोगिनी, अपारन्तिका, मालिनी, पृथ्वी, शिखरिणी, वियोगिनी, वसन्ततिलका जस्ता छन्दको प्रयोग गरेका छन्। यस 'राजकुमार प्रभाकर' खण्डकाव्यमा देवकोटाले सरल अनुष्टुप छन्द र सबभन्दा जटिल पृथ्वी छन्दको प्रयोग गरेका छन्। यस काव्यमा छन्दको नियमअनुसार लयविधानमा एकाध ठाउँमा कसर देखिए पनि बहुविध छन्द प्रयोगका दृष्टिले यस खण्डकाव्यको लयविधान गीतिगुणले युक्त देखिन्छ। 'कटक' बालकाव्यमा उनले वीरतालाई उद्दीप्त पार्ने नेपाली कर्खा लय वीरवृत्त छन्दको प्रयोग गरेका छन्। यस कुराको पुष्टिका लागि 'कटक' बालकाव्यमा अभिव्यक्त कवितांशको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

एक वीरको नामले मर्छ
हजारमा जोशका बिजुली
आँग पाछै सिरिङ्ग सारा
भल्को उम्ती मुटुको त्रिशूली

(‘जैतगढ गान’, ‘कटक’, पृ. ३४)।

यसरी लयविधानका दृष्टिले हेर्दा उनले आफ्ना बालकाव्यमा बद्धलयात्मक वर्णमात्रिक छन्द र नेपाली कर्खा लय/वीरवृत्त छन्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ। उनले यस काव्यमा गरेको लयको प्रयोग बालबालिकाका लागि आकर्षक रोचक र लय हाली हाली गाउन मिल्ने खालको देखिन्छ।

६.४ देवकोटाका बालकाव्यका भाषाशैली र शिल्प

देवकोटाको 'राजकुमार प्रभाकर' बालकाव्यको भाषा सरल र स्वाभाविक भए पनि परिष्कार र परिमार्जनको अभावका कारण यसको भाषाले त्यति उचाइ प्राप्त गर्न सकेको छैन। देवकोटा आफैले

‘राजकुमार प्रभाकर’ काव्यको ‘समर्पण’ मा साधारण जनताको रुचि पोषण गर्न र बालकहरूसँग कथाभन्दा भन्दै त्यसैलाई श्लोकबद्ध पारेर परिष्कार र परिमार्जन नगरिएकाले यसको भाषा सरल र सहज छ’ भनेकाले यस काव्यको भाषा बालोचित सरल र सहज देखिन्छ। त्यसैगरी उनको ‘कटक’ बालकाव्यको भाषा विषयानुरूप ओजपूर्ण र वीरभावलाई जगाउने खालको छ। यस काव्यमा कवि शब्दद्वारा नै युद्ध चित्र र तुमुल नादको सृष्टि गर्न अत्यन्त सफल भएका छन्, प्रत्येक शब्द यहाँ ज्वालामुखी फुटेर निस्केको आगाको नदीभँ बेगले बगेको छ (सम्पादकीय, २०२६ : ८)।

उनका दुबै बालकाव्यका भाषा प्रयोगमा वर्णयोजनाका दृष्टिले अन्त्यानुप्रासीय शैलीगत माधुर्य व्याप्त देखिन्छ र दुबै काव्यमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको यथोचित प्रयोग भेटिन्छ। दुबै काव्यमा वर्णनात्मक शैलीको प्रभावकारी प्रस्तुति भेटिन्छ। ‘राजकुमार प्रभाकर’ र ‘कटक’ दुबै बालकाव्यमा कथ्यानुकूल विभिन्न अलङ्कार र विम्बहरूको पनि सहज र स्वाभाविक प्रयोग भेटिन्छ, जसले यी काव्यको अभिव्यक्ति सुन्दर बन्न पुगेको छ। देवकोटाले आफ्ना यी दुई बालकाव्यमा उपमा, स्वभावोक्ति, रूपक, उत्प्रेरणा जस्ता अर्थालङ्कार र शब्दालङ्कारहरूको प्रयोग गरेका छन्। उनका बालकाव्यमा प्रयोग भएको उपमा अलङ्कारको एउटा उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

युवति तिनी चन्द्रमा सरी
रुँदि आँशु पुछि खूब सुन्दरी

(राजकुमार प्रभाकर, पृ. १२)

उपर्युक्त कवितांशमा उपमेय ‘युवति’ लाई ‘चन्द्रमा’ को उपमान दिइएको छ। त्यसैगरी उनको ‘कटक’ बालकाव्यमा अंग्रेजी सेनाहरूका निम्ति ‘बाँदर’, ‘कुइरे’, ‘गधा’ जस्ता गाम्य विम्बको प्रयोग गरेको भेटिन्छ। उनले आफ्नो बालकाव्यमा प्रयोग गरेको

शब्दालङ्कारको प्रयोगको एउटा उदाहरण निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

छन् सफा सडक सम्य बजार,
छन् विचित्र त्यसभित्र सिंगार।

(राजकुमार प्रभाकर, पृ. ३)

यसरी भाषाशैली र शिल्पका दृष्टिले हेर्दा उनका बालकाव्यहरू उत्तर बाल्यवाल्यावस्थाका बालकहरूका निम्ति बोध्य भई रोचक र आकर्षक बन्न पुगेका छन्।

६.५ देवकोटाका बालकाव्यका संरचना

देवकोटाका ‘राजकुमार प्रभाकर’ र ‘कटक’ दुबै बालकाव्य लघु काव्य हुन्। सत्र पृष्ठे ‘राजकुमार प्रभाकर’ बालकाव्यमा कवि देवकोटाले अनुभूतिको व्यवस्थापन गर्दा सर्गबद्धतालाई नअँगालेर तीन स्थानमा अडान लिएका छन् जसलाई प्रारम्भ, मध्य र अन्त्य मान्न सकिन्छ। ‘राजकुमार प्रभाकर’ काव्यको प्रारम्भिक भाग राजकुमारले राजकुमारीप्रति गरेका प्रश्नमा टुङ्गिएको छ भने मध्यभागमा राजकुमारीले दिएको उत्तरदेखि सुरु गरेर राजकुमारीको मायावी राज्यमा कामुकतालाई उद्दीप्त पार्ने वातावरणको वर्णनमा टुङ्गिएको छ अनि अन्त्य भागको थालनी राजकुमार र राजकुमारीको त्रीडावर्णनबाट सुरु भएर राज्य ध्वस्त भई राजकुमारले आफ्नै मातापिताको सेवा गर्न थालेसम्मको घटनामा टुङ्गिएको छ। यसप्रकार ‘राजकुमार प्रभाकर’ काव्यमा प्रारम्भ, मध्य र अन्त्यका तीन शृङ्खला परस्परमा सम्बन्धित छन् तापनि अनुभूति र आख्यानको सुन्दर समीकरण भने यस काव्यमा हुन सकेको छैन, जसले गर्दा यसको संरचना शिथिल नै रहन गएको छ। यस दृष्टिले यो काव्य बालकहरूका लागि दुरुह पनि बन्न पुगेको छ। देवकोटाको अर्को बालकाव्य ‘कटक’ ५६ पृष्ठमा पूरा भएको छ र यस काव्यलाई कविले सोह्र बेगलाबेगलै शीर्षकहरूमा प्रबन्धन गरेका छन्। प्रस्तुत काव्यको आदि र अन्त्य अन्य खण्डकाव्यको भन्दा बेगलै खालको भएकाले यसलाई खण्डकाव्य स्तरीय बालकाव्य भन्न

अष्टयारो परे पनि यसका सम्पादक मोहनराज शर्माले (शर्मा, सम्पादकीय, पृ. ९) यसलाई सामान्य काव्य मात्र नभई महान् गरिमायुक्त वीर गाथा भनेका छन्। यस काव्यमा देवकोटाले खण्डकाव्योचित बालग्राह्य विषयवस्तु ग्रहण गरेर कविता र आख्यानलाई सँगसँगै अधि बढाएका हुँदा यस 'कटक' काव्यको संरचना पक्ष राम्रो देखिन्छ। यसरी संरचनाका दृष्टिले यी दुई बालकाव्यलाई हेर्दा 'राजकुमार प्रभाकर' काव्यको संरचना शिथिल नै रहेको र 'कटक' बालकाव्यको संरचना भने सफल बन्न पुगेको देखिन्छ।

७. निष्कर्ष

वि.सं. १९८७ देखि नै बालकविता लेख्न थालेका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले नेपाली साहित्यमा असीभन्दा बढी बालकविता प्रदान गरे र सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दृष्टिले आफूलाई उत्कृष्ट बालकविका रूपमा स्थापित गरेका छन्। प्रशस्त बालकविताका साथै उनले 'राजकुमार प्रभाकर' र 'कटक' जस्ता दुईवटा बालकाव्यको पनि रचना गरेका छन्। उनले रचेको 'राजकुमार प्रभाकर' नेपाली साहित्यको पहिलो बालकाव्य हो र यो दन्त्यकथामा आधारित भई लेखिएको छ। उनको दोस्रो बालकाव्य 'कटक' मा उनले नेपालको इतिहाससँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई आधार बनाएका छन्। उनका यी दुबै बालकाव्यमा बाल ग्राह्य र बाल आकर्षक विषयवस्तुका साथै सरल, स्वाभाविक भाषा, वर्णनात्मक शैली, काव्यको कथानक अनुकूलको पात्र चयन, गीतिगुणले युक्त लयविधान र चामत्कारिक विम्बालङ्कारहरूको उचित प्रयोग भएको भेटिन्छ र यी बालकाव्यहरूले बालकहरूलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै विविध हितकारी सन्देश पनि प्रदान गरेका छन्। त्यसैले यी बालकाव्यहरूले बालकलाई असल बनी आफ्नो चरित्र निर्माण गर्न सघाउ पुऱ्याउन सक्छन्। यिनै विविध विशेषता भएका बालकाव्य रची लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले महत्त्वपूर्ण सृजनात्मक कार्य सम्पन्न गरेका छन्।

सन्दर्भ सूची

- अवस्थी, महादेव (२०६१), *लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको खण्डकाव्यकारिता*, काठमाडौँ : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि.।
- कटुवाल, सीता (२०५०), *नेपाली बालकविताको अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, त्रि.वि., कीर्तिपुर।
- जोशी, कुमारबहादुर (२०४७), *देवकोटाका कविता यात्राका विश्लेषण र मूल्याङ्कन*, काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र.।
- ढुङ्गाना, गोविन्दप्रसाद (२०५०), *छन्दोहार* (पाँचौँ संस्करण), काठमाडौँ : साभा प्रकाशन।
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०२४), *राजकुमार प्रभाकर*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन।
- (२०२६), *कटक* (सम्पा. मोहनराज शर्मा), भद्रपुर : भापा प्रकाशन।
- सुवेदी, राजेन्द्र (२०५३), *नेपाली बालसाहित्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको योगदान*, सुनकोसी २, पु. ७४-८५।